

MATTI PELTONEN

Sata vuotta protestanttista etiikkaa ja kapitalismin henkeä

Matti Peltonen esittelee uusimpia Max Weberin Protestanttinen etiikka -esseen englanninkielisiä käännöksiä. Uudet käännökset korjaavat monia ensimmäisen 1930 ilmestyneen käännöksen virheitä ja epätarkkuuksia ja tuovat kuuluisan esseen tulkinnan lähemmäksi modernia saksalaista Weber-reseptiä.

■ Max Weberin kuollessa 1920 hänen julkaistu tuotantonsa koostui pääosin artikkeleista ja esseistä. Monet näistä olivat vain hätäisesti kirjoitettuja arvosteluja, jotka paisuivat usein muodottoman pitkiksi ja julkaistiin, koska Weber itse oli julkaisevan aikakauslehden toimittaja. Etenkin hänen elämänsä viimeisen vuosikymmenen aikaiset kirjoitukset ilmestyivät pääosin vasta postuumisti, ja usein keskeneräisiksi jääneinä. Kuollessaan Weber oli jonkin verran tunnettu Saksassa ja saksalaisten akateemisten emigranttien joukossa Yhdysvalloissa, mutta ei juuri muualla. Monet samoista aihepiireistä kirjoittaneet kollegat, esimerkiksi Weberiä paljon tunnetumpi taloustieteilijä Werner Sombart, julkaisivat tekstejään muilla eurooppalaisilla kielillä jo ennen ensimmäistä maailmansotaa tai sen aikana. We-

berin monet ajatukset tulivatkin tunnetuiksi ensin hänen kriitikkojensa ja kiistakumppaniensa töiden kautta. Sosiologian heikko asema sotien välisessä Saksassa ei ollut myöskään omiaan nostamaan Weberin profiilia hänen kuolemansa jälkeenkään.

Weberin tunnetuimmaksi teokseksi muodostui alusta lähtien kaksiosainen essee *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin 'henki'*, joka ilmestyi 1904–05, runsaat sata vuotta sitten. Nyt tästä ensimmäisen kerran 1930 englanniksi käännetystä klassikosta on ilmestynyt essein satavuotissyntymäpäivän kunniaksi peräti kaksi uutta englanninkielistä käännöstä, toinen Yhdysvalloissa ja toinen Isossa-Britanniassa.¹

Pyrkimys parempaan, alkuperäisen tekstin ajatukselle uskollisempaan käännökseen on ilmennyt myös Ranskassa, jossa esseestä on ilmestynyt 2000-luvun alussa kaksi uutta ranskankielistä laitosta.²

Weber sai kuitenkin 1920-luvulla mainetta Yhdysvalloissa. Lisäksi englantilaisen talous- ja sosiaalhistorian tutkijan R. H. Tawneyn

1. Max Weber (2002) *The Protestant Ethic and the "Spirit" of Capitalism and Other Writings*. Käännös Peter Baehr & Gordon C. Wells, New York ja Lontoo: Penguin Books, 392 s. – Max Weber (2002) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Käännös Stephen Kalberg. Roxbury, Los Angeles, 266 s. 2000-luvun alussa oli tekeillä kolmaskin englanninkielinen käännös, Peter Goshin versio Oxford University Press-kustantamolle, mutta tämä projekti on luullakseni keskeytetty.

2. Ranskalaiset käännökset ovat ilmestyneet 1964, 2000 ja 2003. Vrt. Jean-Pierre Grossein: "Die Protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus. Elemente zur Geschichte ihrer Rezeption in Frankreich", Wolfgang Schluchter & Friedrich Wilhelm Graf (toim.) (2005) *Asketischer Protestantismus und der 'Geist' des Kapitalismus. Max Weber und Ernst Troeltsch*. Mohr Siebeck, 281–298.

suuren suosion saanut teos *Religion and the Rise of Capitalism* (1926) teki tunnetuksi etenkin Weberin aikaisten hänen esseetään vastaan Saksassa esittämää arvostelua. Yhdysvalloissa käännettiin 1920-luvun lopulla lyhyessä ajassa kaksi Weberin teosta. Ensimmäinen oli hänen Münchenin yliopistossa ensimmäisen maailmansodan jälkeen pitämänsä luentosarja, joka oli julkaistu postuumina opiskelijoiden luentomuistiinpanoja hyödyntäen nimellä *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte* (General Economic History). Se on hyvä yleiskatsaus Weberin ”historialliseen” ajatteluun ja edustaa hänen ajattelunsa viimeiseksi jäänyttä vaihetta. Tämän käännöksen julkaisi taloustieteilijä Frank H. Knight vuonna 1927. Esipuheen laati edellä mainittu historiantutkija R. H. Tawney. Käännöksen valinnassa näkyy saksalaisen kansantaloustieteen historiallisen koulukunnan suuri merkitys ja sen rantautuminen Yhdysvaltoihin ns. institutionaalisenä kansantaloustieteenä.

Toinen varhainen Weber-käännös Yhdysvalloissa oli Talcott Parsonsin versio ”Protestanttinen etiikka” -esseestä kolme vuotta myöhemmin. Parsonsin käännös on ollut erittäin arvovaltainen ja hänen ratkaisunsa ovat ohjanneet myös esseiden käännöksiä muille kielille. Weberin kansainvälisen maineen pohjustus tehtiin leimallisesti historiallisilla teksteillä.

Erityisesti toisen maailmansodan jälkeisessä kylmän sodan kulttuuri-ilmastossa Weberistä tuli ”porvarillinen Marx”, sosiologian klassikko, jonka ajattelu hahmotettiin historiallisen materialismin kilpailijana ja joskus jopa kumoajana. Weberin ajattelun historiallinen dimensio työnnettiin takalalle ja alettiin korostaa hänen työstään löydettyjä universaaleja piirteitä. Samalla monella taholla nostettiin Weberin pääteokseksi yhteiskuntatieteellisten käsitteiden oppikirja, keskeneräinen hanke, jonka aiheistosta laadituille kompilaatioille Marianne Weber miehensä kuoleman jälkeen antoi nimen *Wirtschaft und Gesellschaft* (Economy and Society). ”Protestanttinen etiikka” -essee on kuitenkin sitkeästi säilyttänyt maineensa nerokkaana Weber-tekstinä.

Historiallisen sosialismin kritiikin rinnalla toista puolta Weberissä sosiologian klassikkona edusti ajatus ”länsimaisesta rationalisoinnista” hänen keskeisenä tutkimuskohteenaan. Universaalien käsitteiden ja evolutionistisen historiallisen prosessin liittäminen Weberin kaltaiseen historialliseen koulukunnan ekonomistiin on kuitenkin epäuskottavaa, kuten monet hänen metodologista lähtökohdistaan kirjoittaneet ovat usein huomauttaneet. Tämä merkitsee ironista käännettä huomioon ottaen se tosiasia, että monien muiden mielissä Weberin pääteoksena väikkyvässä ”Protestanttinen etiikka” -esseessä Weber pohti keskeisenä tutkimuskysymyksenään länsimaisen talousjärjestelmän erästä ”irrationaalista elementtiä”. Weberistä voisi siten yhtä hyvin puhua ”länsimaisen irrationaalisuuden” diagnostikkona.

”Weber-teesin” käännteet

Useimmiten Weberin varhaisen vastaanoton vaikuttajana korostetaan kääntäjää Talcott Parsonsia ja unohdetaan esseiden esipuheen kirjoittanut taloushistorioitsija R. H. Tawney. Tawneyn lukuisille kielille käännetty, valtavina painoksina levinnyt *Religion and the Rise of Capitalism* oli kuitenkin ollut se teksti, joka Saksan ulkopuolella 1950-luvulle saakka liitettiin säännöllisesti mukaan viitteeseen Weberin esseeseen viitattaessa. Isossa-Britanniassa puhuttiin mielellään Weber–Tawney-teesistä, kun väiteltiin uskonnon roolista kapitalismin synnyssä. Tawney oli Parsonsin opettaja Heidelbergiä edeltävältä kaudelta London School of Economicsissa, missä Parsons opiskeli yhden lukuvuoden ajan talvella 1924–25 ennen Saksaan siirtymistään. Tawney on ehkä enemmän kuin kukaan muu vastuussa ns. Weber-teesin tunnetuksi tekemisestä. Weber-teesillä tarkoitetaan käsitystä, jonka mukaan ”Protestanttinen etiikka” -esseessä osoitettaisiin uskonpuhdistus tai protestanttiset lahkot kapitalistisen talousmuodon synnyttäjiksi.

Weber ei kuitenkaan kannattanut koskaan Weber-teesiä. Hänen ehkä vähemmän jännittävä väitteensä saksalaisessa keskustelussa uskonnon kulttuurivaikutuksista modernissa elämässä oli, että kapitalismin

”hengen” kaltainen elämäntyö, työn ja kaasaamisen itsearvoinen arvostaminen, syntyi alkuaan puritanististen lahkosten piirissä ja eettisenä oppina, jonka mukaan kova työnteko ja säästäväisyys olivat parasta lääkettä hengellisen epävarmuuden tiloissa. Weberiä kiinnosti tämä läntisen elämäntavan lopullinen maallistuminen. Tawneytä ja hänen esipuhettaan on pidettävä yhtä lailla englanninkielisen käännöksen lukemista ohjaavana tekijänä, jos kohta hänet myöhemmin korvasi Isossa-Britanniassa sosiologi Anthony Giddens (vuonna 1976) ja Yhdysvalloissa sosiologi Randall Collins (vuonna 1996).³

Uusien käännösten myötä ns. Weber-teesin kohtalo on kääntynyt lähes vastakkaiseksi, sillä ne eivät enää ohjaa lukijaa omaksumaan yksinkertaista iskulausetta puritaaneista lahkosta modernin kapitalismin kätilöinä. Siten uudet käännökset merkitsevät kääntäjien esipuheiden ja lukemisen ohjailun kannalta huomattavaa parannusta entiseen tilanteeseen. Uudet käännökset ovat myös kiinnostavia niiden kannalta, jotka lukevat suomenkielistä käännöstä, sillä siinä on seurattu paljolti Talcott Parsonsin Weber-tulkintaa.⁴ Vanha Weber-teesi kukoittaa kuitenkin teoksen markkinoinnissa. Penguin-kustantamon uuden käännöksen takakannessa väitetään, että esse

”relates the rise of capitalist economy to the Calvinist belief in the moral value of hard work and the fulfilment of one’s worldly duties”.

Varmemmaksi vakuudeksi kustantaja on ostanut tunnetulta taloushistorioitsijalta David S. Landesilta ”blurbin”, viittauksen hänen teokseensa *The Wealth and Poverty of Nations* (1998), jossa hän kehuu Weberin olleen oikeassa:

”Max Weber was right. If we learn anything from the history of economic development, it is that culture makes almost all the difference.”

Vastaavia kustannustalojen mainososastojen väliintuloja voi löytää useimmista esseen

aivan tuoreistakin saksankielisistä laitoksista. Ilmeisesti pelätään, etteivät ihmiset ostaisi teosta, ellei markkinointi antaisi tukea lukijoiden aiemmin oppimille virheellisille ennako-odotuksille.

Siirryttäessä kansitekstien lukemisesta uusien käännösten sisältöön on kuitenkin havaittavissa myönteisempi muutos. Weberin keskeisen termin *Lebensführung* kääntämisessä on tapahtunut huomattava muutos tultaessa uudelle vuosituohannelle. *Lebensführung* (joskus myös eetos tai habitus) on se elämäntavan kokonaisuutta tarkoittava käsite, jonka konkreettisia ilmenemismuotoja ovat esseen otsikon kaksi käsitettä, protestanttinen etiikka ja kapitalismin ”henki”. Talcott Parsons ei selvästikään kohdellut *Lebensführung*-termiä Weberin keskeisenä käsitteenä, vaan saattoi jättää sen kokonaan kääntämättä. Tämä tapahtui ainakin viisi kertaa. Etenkin esseen viimeisellä tekstisivulla sen kääntämättä jättäminen muuttaa ajatusta kohtuuttomalla tavalla, ja tekee myös luottavaiselle lukijalle vaikeaksi havaita *Lebensführung*-käsitteen keskeisyyttä ja siten ymmärtää esseen väittämää. Uusissa käännöksissä ei näin suuria puutteita ole ja ne ovat siten huomattavasti luotettavampia kuin Parsonsin vanha käännös. Itse pidän eniten Penguin Books-kustantamon julkaisemasta laitoksesta.

Paljon kuuluisampi käännösvirhe on Parsonsin Nietzsche-alluusion pilaava kömmähdyks, ”viimeisten ihmisten” vaihtaminen ”viimeiseksi vaiheeksi” esseen lopussa tai ”teräksenlujan kotelon” vaihtaminen ”rautaiseksi häkiksi”.⁵ Nämä muutokset eivät kuitenkaan haittaa niin paljon Weberin ajattelun ymmärtämistä kuin *Lebensführung*-termin ”unohtaminen” paikka paikoin kokonaan tekstistä pois. Vuonna 1987 laskin suomenkielisen käännöksen tulkitsevan *Lebensführung*-termin Parsonsin tyyliin etupäässä käsitteillä käyttäytyminen (Parsonsilla *conduct*) (17 kertaa) ja elämäntapa (11 kertaa), elämäntapa (2 kertaa) ja elämä (2 kertaa).⁶

Miten kääntää Weberin vaikein termi?

Vaikka molemmissa uusissa englanninkielisissä käännöksissä *Lebensführung* käänne-

tään useilla eri tavoilla, kummassakin suositetaan yhtä käännösratkaisua. Parsonsilla se oli *conduct* (käyttäytyminen), Penguin-käännöksessä se on puolestaan *conduct of life* (elämäkäytäntö). Uusi käänнос muuttaa selvästi merkityssävyä, varsinkin kun käännöksen alussa on useassa tapauksessa varoitettu lukijaa lisäämällä käännöksen jälkeen sulkuihin alkuperäinen saksankielinen termi. Näin uuden käännöksen lukija tältä osin pääsee lähemmäksi Weberin ilmaise-
maa ajatusta. Parsonsin tapa kääntää *Lebensführung* pääosin sanalla käyttäytyminen tuli katkaissiseksi yhteyden protestanttisen etiikan tai kapitalismin ”hengen” ja toisaalta käyttäytymisen väliltä. Näin Parsons teki Weberin lukemisen hyvin vaikeaksi, koska harva tuli ajatelleeksi, että yleensä aatteeksi tai asenteeksi hahmotettu asia oli tässä yhteydessä myös käyttäytymistä.

Tärkein seikka Weberin esseeseen ymmärtämisessä on tieto siitä, että eetos tai ”henki” ei sen käsitteistössä tarkoita pelkästään ideaa, asennetta tai oppia, vaan tietyn opin ja sitä vastaavan toiminnan tai käyttäytymisen kokonaisuutta. Parsonsin käännos epätarkkuuksineen ja huolimattomuuksineen aiheutti väärinkäsityksen keskeisen termin suhteen ja on synnyttänyt kuluneiden vuosikymmenien ajan syytöksiä Weberin ajattelun horjuvuudesta. Onpa aika ajoin uskottu käsitteiden kapitalismi ja kapitalismin henki jopa olleen hänelle synonyymejä.

Mielenkiintoista on se, että Penguin-laitoksen kääntäjät kääntävät niin usein *Lebensführung*-käsitteen sanalla *life*. Tämä havainto on ristiriidassa toisen kääntäjän, Gordon C. Wellsin vuonna 2001 käännöstä esitellessään esittämään väitteeseen, että termin käännos olisi johdonmukaisesti (consistently) *conduct of life* tai *manner of conducting one's life*.⁷ Koska käännos tältä osin tuntuu seuraavan Parsonsin esimerkkiä, osoittaa se samalla ensimmäisen käännöksen yllättävää voimaa ohjeellisena, luku-
tapaan vaikuttavana tekijänä.

Penguin-käännöksen kääntäjät myös varoittavat lukijaa erillisessä käännöstä koskevassa esipuheessaan *Lebensführung*-käsitteen vaikeudesta. Toisaalla selitetään sen olevan synonyymi usealle muulle käsitteel-

le. Tämä puoli käsiteselvennystä jää kuitenkin kovin pinnalliseksi ja helposti harhaanjohtavaksi. Steven Kalberg puolestaan varustaa esseeseen vuoden 1920 versiolle perustuvan uuden käännöksen erillisellä sanastolla Weberin keskeisistä termeistä. Niistä sanastossa on mukana myös *Lebensführung*, jonka Kalberg haluaa kääntää omaleimaisella tavalla, muista selvästi poiketen termillä *organization of life*. Kalberg haluaa tällä käännöksellä viitata tietoisesti ohjattuun, metodiseen elämäntapaan ja tarkoitus on hyvä. Se kuitenkin kärsii voimakkaasta tarpeesta omaperäiseen käännöseen. ”Elämänjärjestys” ei tunnu sisältävän käsitteen subjektiivista puolta, tietoista pyrkimystä, ja se antaa liian strukturalistisen vaikutelman.

Tunnustan kuitenkin ettei englanti ole äidinkieleni, ja siten kielivaiston toiminta voi olla harhaista. Kalberg lihavoit termin viisi kertaa (jokaisen kappaleen alussa hänen kertomansa mukaan), jotta lukija huomaisi tarkistaa sen sanastosta.⁸ Lihavoinnit ovat epätasaisin välein eri kohdin tekstiä (ei pelkästään alussa). Menettely voi johtaa siihen, että lukija kuvittelee Weberin käyttäneen termiä *Lebensführung* esseessään vain viisi kertaa. Muutaman kerran Kalberg seuraa Parsonsia ja käyttää käännöksenä pelkkää sanaa ”life” eri muodois-

3. Lutz Kaelber 'Max Weber's Protestant Ethic in the 21st Century', *International Journal of Politics, Culture and Society* 16, 2002:1, 134.

4. Timo Kyntäjän suomennos *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* ilmestyi 1980.

5. Kaikki eivät myöskään ole olleet aina täysin vakuuttuneita siitä, että vapaa käännos *iron cage* olisi ollut Parsonsilta niin kovin huono valinta. Sama metafora esiintyy nimittäin John Bunyanin teoksessa *Kristityn vaellus*. Tästä huomautti esimerkiksi Edward A. Tiryakin eräessä artikkelissaan 1981 (*Sociological Inquiry* 51, 27–33).

6. Matti Peltonen 'Kapitalismi, uskonto ja elämäkäytäntö. Max Weberin esseestä Protestanttinen etiikka ja kapitalismin 'henki' ', *Sociologia* 24, 1987:2, 106. Ruotsinkielinen käännos tarttuu helpommin sanaan *livsföring*. Agne Lundquistin käännos *Den protestantiska etiken och kapitalismen anda* ilmestyi 1978.

7. Gordon C. Wells 'Issues of Language and Translation in Max Weber's Protestant Ethic Writings', *Max Weber Studies* 2:1, Nov. 2001, 35.

8. Stephen Kalberg (1920) 'The Spirit of Capitalism Revisited: On the Translation of Weber's Protestant Ethic', *Max Weber Studies* 2:1, Nov. 2001, 57.

Taulukko 1. Weberin keskeisen termin *Lebensführung* kääntämistavat eri englanninkielisissä käännöksissä.

	Parsons (1930)	Penguin (2002)	Kalberg (2002)
1. jäänyt kääntämättä	5	–	–
2. "conduct"	34	7 ¹²	–
3. "conduct of life"	2	37 ¹³	–
4. "way of life"	7	–	–
5. "life", "living"	6	9 ¹⁴	3
6. "standard of life"	–	1	1
7. "to behave"	–	1	–
8. "organization of life"	–	–	48 ¹⁵
9. "style of life"	–	–	1

saan. Kalberg on kokenut Weber-tutkija ja pyrkii tarkalla käännöksellään korjaamaan Parsonsin varsin vapaata käännöstä.

"Protestanttinen etiikka" -esseetä ei yleensä ole julkaistu yksinään vaan käännöksiin on yleensä liitetty jokin muu Weberin teemaan liittyvä teksti. Talcott Parsons loi tämän tavan liittäessään käännökseensä "tekijän esipuheena" Weberin vuonna 1920 ilmestyneen uskontososiologisen artikkelikokoelman esipuheen. Nimitämällä tätä esseetä "tekijän esipuheeksi" Parson on harhauttanut monet uskomaan, että kyseessä on Weberin esipuhe "Protestanttinen etiikka" -esseetä varten. Puhuvin esimerkiksi on eräs 1950-luvulla ilmestynyt antologia Weber-teesiä koskevasta kirjallisuudesta, jonka toimittaja nimenomaan julkaisi tämän esipuheen esseen esipuheena.⁹ Näin Parsonsin tietoinen menettely (jonka hän korrektisti ilmoitti esipuheessaan) levisi virheellisenä käsityksenä yhä laajemmalle, jopa suomalaiseseen käännökseen saakka.¹⁰

Uusissa englanninkielisissä käännöksissä tätä Parsonsin omavaltaista tekoa ei ole toistettu, mutta esseeseen on liitetty muita teemaan liittyviä tekstejä. Tässä on seurattu esseen saksankielisten laitosten esimerkiksi. Niissä esseeseen on usein liitetty sen rinnakkaisesse "Die Protestantische Sekten

und der 'Geist' des Kapitalismus" -esse vuodelta 1920 (tai sen lyhyt varhaisversio vuodelta 1906) ja/tai essein julkaisseessa *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* -aikakauslehdessä ilmestyneitä Weberin vastauksia arvostelijoilleen vuosilta 1907–10. Nämä keskustelupuheenvuorot, yhteiseltä laajuudeltaan yli 80 painosivua, ovat merkittävä osa "Protestanttinen etiikka" -esseeseen liittyvää tekstikokonaisuutta. Essein parhaana saksankielisenä laitokseena voinee pitää Dirk Käslerin toimittamaa 2004 ilmestynyttä "täydellistä" laitosta.¹¹ ■

9. Robert W. Green (toim.) (1959) *Protestantism and Capitalism. The Weber Thesis and Its Critics* (1959). Green otsikoi tämän teksti "The author defines his purpose" ja ilmoittaa lähteeksi Weberin essein englanninkielisen käännöksen.

10. Suomalaisessa käännöksessä 1920 ilmestyneen uskontososiologisen artikkelikokoelman esipuhe esitetään "Johdantona". Ruotsinkielisessäkin käännöksessä on seurattu Parsonsia, mutta lukijaa varoitetaan "Johdannon" alkuperästä.

11. Max Weber (2004) *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. Vollständige Ausgabe*, julk. Dirk Kaesler. C. H. Beck, 432 s.

12. Käännöstä täydennetty kerran sanalla "Lebensführung", joka lisätty suluissa käännöksen jälkeen.

13. Käännöstä täydennetty 4 kertaa sanalla "Lebensführung", joka lisätty suluissa käännöksen jälkeen.

14. Käännöksiä täydennetty 3 kertaa sanalla "Lebensführung", joka lisätty suluissa käännöksen jälkeen.

15. Käännöksiä korostettu viisi kertaa lihavoinnilla.